

הקדמת המחבר

החלק הסיפורי של ספר יהושע נלמד בבתי-ספר בישראל, ונכלל בתוכנית הלימודים למן ראשית ימיה בבית-הספר העברי בראשון לציון. ספר מלחמות הכיבוש הוא מהספרים הקריאים והמושכים בין ספרי ההיסטוריוגרפיה של המקרא. הנושא המלוכד, העלילה השוטפת, על עלילות-המשנה שלה, והסגנון הרהוט עושים אותו שווה לכל נפש. הקשיים השונים עולים רק בקריאה חזקת ומעמיקה של קורא מנוסה האמון על דרכי המחקר. למרות הכל יהושע לא תפס מקום חשוב באָתוס הציוני. דמותם של יהושע המצביא וצבאות ישראל הכובשים לא דיברו ללבם של החלוצים בני העליות שקדמו להקמת מדינת ישראל. שבי ציון, עולי גלויות אירופה, לא היו יכולים להזדהות עם הכובשים, הם הודוהו עם שבי ציון הראשונים שעלו מגלות בבל, עם דורותיהם של זרובבל, עזרא ונחמיה. לא לחינם נקראו המהגרים 'עולים', ועלייתם – 'שיבת ציון' (הערך 'שיבת ציון ועליה' באנציקלופדיה העברית פותח בשיבתם של גולי בבל, חזתם בעליות הציוניות, וכורכם יחד). לאגודות שהקימו בני 'העלייה הראשונה' קראו 'סוד המעלה', 'שיבת החרש והמסגר' וכיוצא בזה. כבימי קדם גם הם דיברו ב'יום קטנות', כלשונו של ביאליק (בשירו 'ברכת עם' הידוע יותר בשם 'תחוקנה'): "מימי זָרְבַּל יְדִינו לֹא-כֹנְנו / מַפְעַל אֲדִירִים כְּמֹדו זָרְבַּל / מִי בּו לְיוֹם קִטְנוֹת?"

יהושע ודור כובשי כנען כמעט שלא מצאו הד בשירה ובסיפור. הזכרתם של 'כובשי כנען בסופה' בשירו של שאול טשרניחובסקי 'אל מול פסל אפולו' היתה חריגה חדפעמית. ביאליק לא הזכיר את דורו של יהושע כ'דור אחרון לשעבוד וראשון לגאָלה', הגיבורים היו 'מתי מדבר' – "דור עזון וגבור, דור גבור מלחמה".

לאחר הקמת מדינת ישראל נשתנה כיוון הרוח. רוחות חדשות החלו לנָשֵׁב אחרי מלחמת השחרור. דור לוחמי תש"ח וממשיכיהם התחילו להזדהות עם כובשי כנען (גיבורו של 'אקסודוס' של ליאון יוריס נקרא 'בן כנען').

המחקר הארכיאולוגי הישראלי תרם לעליית החשיבות של כיבוש הארץ באָתוס הישראלי החדש. התפירות הארכיאולוגיות בחצור בשנות החמישים שלהבו את מיתוס הכיבוש במהלך החפירות נתלהט הוויכוח המדעי על אופיה של היאחזות הישראלית בכנען – כיבוש או התנחלות. בעלי הפלוגתא הראשיים נשתנו באישיותם, ברקעם ובחינוכם. תמיהני כמה מהרקע האישי השונה שלהם גרם להם להחזיק בדעות שהחזיקו. את תיאוריית הכיבוש הצבאי ייצג יגאל ידין הצבר, איש הצבא והרמטכ"ל הדעתן שהיה לחוקר. בתיאוריית ההתנחלות החזיק יותנן אהרוני, מי שעלה מגרמניה והיה בעבר איש ההתיישבות העובדת שדגלה ונהגה בשיטת 'דונם ועוד דונם' בכיבוש הארץ.

הניצחון הסוחף של צבאות ישראל ב'מלחמת ששת הימים' (תשכ"ז), ותנופת ההתנחלות ביהודה ושומרון, חבלי המולדת שעד אז היו נעולים – כה קרובים וכה רחוקים – הסעירו את הלבבות. דמותם של כובשי כנען נתקרבה לכובשים ולמתיישבים החדשים.

הקדמת המחבר

החלק הסיפורי של ספר יהושע נלמד בבתי-ספר בישראל, ונכלל בתוכנית הלימודים למן ראשית ימיה בבית-הספר העברי בראשון לציון. ספר מלחמות הכיבוש הוא מהספרים הקריאים והמושכים בין ספרי ההיסטוריוגרפיה של המקרא. הנושא המלוכד, העלילה השוטפת, על עלילות-המשנה שלה, והסגנון הרהוט עושים אותו שווה לכל נפש. הקשיים השונים עולים רק בקריאה חזקת ומעמיקה של קורא מנוסה האמון על דרכי המחקר. למרות הכל יהושע לא תפס מקום חשוב באָתוס הציוני. דמותם של יהושע המצביא וצבאות ישראל הכובשים לא דיברו ללבם של החלוצים בני העליות שקדמו להקמת מדינת ישראל. שבי ציון, עולי גלויות אירופה, לא היו יכולים להזדהות עם הכובשים, הם הודוהו עם שבי ציון הראשונים שעלו מגלות בבל, עם דורותיהם של זרובבל, עזרא ונחמיה. לא לחינם נקראו המהגרים 'עולים', ועלייתם – 'שיבת ציון' (הערך 'שיבת ציון ועליה' באנציקלופדיה העברית פותח בשיבתם של גולי בבל, חזתם בעליות הציוניות, וכורכם יחד). לאגודות שהקימו בני 'העלייה הראשונה' קראו 'סוד המעלה', 'שיבת החרש והמסגר' וכיוצא בזה. כבימי קדם גם הם דיברו ב'יום קטנות', כלשונו של ביאליק (בשירו 'ברכת עם' הידוע יותר בשם 'תחוקה'): "מימי זָרְבַּל יְדִינוּ לֹא-כֹנְנוּ / מִפְּעַל אֲדִירִים כְּמֹדוֹ זָרְבַּל / מִי בּוֹ לְיוֹם קִטְנוֹתָ?"

יהושע ודור כובשי כנען כמעט שלא מצאו הד בשירה ובסיפור. הזכרתם של 'כובשי כנען בסופה' בשירו של שאול טשרניחובסקי 'אל מול פסל אפולו' היתה חריגה חדפעמית. ביאליק לא הזכיר את דורו של יהושע כ'דור אחרון לשעבוד וראשון לגאָלה', הגיבורים היו 'מתי מדבר' – "דור עָזוֹ וְגִבּוֹר, דוֹר גִּבּוֹר מִלְחָמָה".

לאחר הקמת מדינת ישראל נשתנה כיוון הרוח. רוחות חדשות החלו לנָשֵׁב אחרי מלחמת השחרור. דור לוחמי תש"ח וממשיכיהם התחילו להזדהות עם כובשי כנען (גיבורו של 'אקסודוס' של ליאון יוריס נקרא 'בן כנען').

המחקר הארכיאולוגי הישראלי תרם לעליית החשיבות של כיבוש הארץ באָתוס הישראלי החדש. התפירות הארכיאולוגיות בחצור בשנות החמישים שלהבו את מיתוס הכיבוש במהלך החפירות נתלהט הוויכוח המדעי על אופיה של היאחזות הישראלית בכנען – כיבוש או התנחלות. בעלי הפלוגתא הראשיים נשתנו באישיותם, ברקעם ובחינוכם. תמיהני כמה מהרקע האישי השונה שלהם גרם להם להחזיק בדעות שהחזיקו. את תיאוריית הכיבוש הצבאי ייצג יגאל ידין הצבר, איש הצבא והרמטכ"ל הדעתן שהיה לחוקר. בתיאוריית ההתנחלות החזיק יוחנן אהרוני, מי שעלה מגרמניה והיה בעבר איש ההתיישבות העובדת שדגלה ונהגה בשיטת 'דונם ועוד דונם' בכיבוש הארץ.

הניצחון הסוחף של צבאות ישראל ב'מלחמת ששת הימים' (תשכ"ז), ותנופת ההתנחלות ביהודה ושומרון, חבלי המולדת שעד אז היו נעולים – כה קרובים וכה רחוקים – הסעירו את הלבבות. דמותם של כובשי כנען נתקרבה לכובשים ולמתיישבים החדשים.

דמותו של יהושע

טעות סופר בגלל דמיון שתי תיבות סמוכות: הגבול/הגדול (טו, מז). הכתיב נשתבש בגלל התיבה הסמוכה "וגבול".

נשילת אות: אחות/אחיותי (ב, יג), אבל אולי חילוף ו/י וראה לעיל.

כתיב מלא: אכרות-אכרת (ט, ז). הכתיב המלא הוא מסממני הכתיב המאוחר של ימי בית-שני; הקרי – לפי כללי הכתיב המקראי המקובל.

ה. דמותו של יהושע

"פני משה כפני חמה, פני יהושע כפני לבנה" (ב"ב עה, ע"א). תיאור זה של רבי חנינא את יהושע ככבואה חיוורת של משה אין הולם ממנו כדי לתאר את דמותו של יהושע, והרי כבר הפסוק הראשון בספר יהושע מתאר את יהושע כמשרת משה. לאורך כל הספר כמעט נותר יהושע בצלו של משה אדוניו. הקשר של יהושע של ספר יהושע עם יהושע של ספרי התורה הוא אורגני ומכוון מצדו של בעל ספר יהושע. וגם כאן תצויר דמותו של יהושע באור זה. "יהושע בן נון משרת משה" (יהו' א, א) – זה תיאורו של יהושע בספרי התורה. בספור על משה שהרחיק את אוהל מועד מהמחנה נאמר: "יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל" (שמ' לג, יא), הריהו עומד תמיד מוכן לשמש את אדונו. שירותו את משה גם מקרבו אל האלוהים. כאשר עלה משה בהר סיני לקבל את הלוחות הלך עמו יהושע, בעוד אהרון והזקנים נותרו מאחריהם. אבל גם יהושע לא עלה עם משה בהר: "ויקם משה ויהושע משרתו ויעל משה אל הר האלהים" (שמ' כד, יג). כאשר ירד משה מן ההר היה יהושע ראשון לקבלו, ולהכינו לקראת הנעשה במחנה: "וישמע יהושע את קול העם ברעה ויאמר אל משה קול מלחמה במחנה" (שמ' לב, יז). נאמנותו של יהושע למשה כוללת קנאה לכבודו, כפי שמצינו בפרשת אלדד ומידד שהתנבאו במחנה: "ויען יהושע בן נון משרת משה מבקריו ויאמר אדני משה כָּלָם ויאמר לו משה המקנא אתה לי" (גו' במ' יא, כח-כט).

היות יהושע משרת משה, נערו, הריהי גם בחינת תניכות. למרות שהדבר אינו מפורש, ומשה גם אינו מצייע את יהושע כמנהיג, הוא מתברר למפרע: כאשר התבשר משה על מותו הקרב הוא מבקש את ה' למנות מנהיג לעם: "פקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה" (במ' כז, טז). ה' מצווהו: "קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו וסמכת את ידך עליו" (פס' יח). תכונתו של יהושע שהוא מוכשר לתפקידו. המונח רוח אינו מוגדר כאן בפירוש, הוא נתפרש בדב' לד, ט: "ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו" (השווה בר' מא, לח: "ויאמר פרעה אל עבדיו הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו". וברור שהכתוב מדבר כאן ברוח חכמה: "ויאמר פרעה אל יוסף אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין גבון וחכם כמך" [פס' לט]). מינויו של יהושע נעשה בטקס רשמי של סמיכת ידיים: "וסמכת את ידך עליו" (במ' כז, יח; השווה דב' לד, ט. לפי השקפתו של ספר דברים הרוח מלאה את יהושע רק אחרי שמשמה סמך ידיו עליו). הטקס נעשה כנראה לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה (במ' כז, יט). לא ברורה משמעות המונח הוד האמור שם: "ונתתה מהודך עליו" (פס' כ), הכוונה כנראה לסמכות הנתפסת כדבר ממשי שאפשר לחוש בו, מעין קרינת המנהיגות הנובעת מתחושה פנימית של המנהיג ומקבלת עולו על-ידי המונהגים.

מבוא

ההמשכיות בין משה ליהושע – המקראות שבים ומדגישים, בהקשרים שונים, את ההמשכיות הקיימת בין המנהיג ויורשו. המשכיות זו אופיינית לספר דברים, כפי שנאמר: "יהושע בן נון העמד לפניך הוא יבא שמה אתו תִּזְק כי הוא ינחִלְנָה את ישראל" (דב' א, לח). עניין זה חוזר בכתובים בהם מחזק משה את יהושע: "חזק ואמץ כי אתה תבוא את העם הזה אל הארץ... ואתה תנחילנה אותם וה' הוא ההלך לפניך הוא יהיה עִמָּךְ לא ירפך ולא יעזבך לא תירא ולא תִתַּח" (דב' לא, ז"ח). כתובים ברוח זו, המדגישים את ההמשכיות שבין שני המנהיגים, שבים וחוזרים בס' יהושע (א, א"ט, יז).

גם בעניין הנחלת הארץ לשבטים נשמרת רציפות בין ימי משה לימי יהושע, כפי שתוארו במקור כוהני מובהק (במ' לד, יז): "אלה שמות האנשים אשר ינחלו לכם את הארץ אלעזר הכהן ויהושע בן נון"; השווה יהו' יט, נא: "אלה הנחלות אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן נון וראשי האבות למטות בני ישראל" וגו'.

יהושע כבבואה למשה – כמה וכמה מעשים המתוארים בספר יהושע אינם אלא חזרה על מה שסיפרה התורה על משה. מעבר הירדן מתואר בפירוש כחזרה על מעבר ים סוף: "אשר הוביש ה' אלהיכם את מי הירדן מפניכם עד עברכם כאשר עשה ה' אלהיכם לים סוף אשר הוביש מפנינו עד עברנו" (יהו' ד, כג). כשם שבזיקה למעבר ים סוף נאמר על משה "ויראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו" (שמ' יד, לא), לפני כריתת מי הירדן אומר הכתוב על יהושע: "היום הזה אחל גדלך בעיני כל ישראל אשר ידעו כי כאשר הייתי עם משה אהיה עמך" (ג, ז) – ולאחריו: "ביום ההוא גָדַל ה' את יהושע בעיני כל ישראל ויראו אתו כאשר יראו את משה כל ימי חייו" (ד, יד).

התגלות המלאך ביריחו (ה, יג"ט) אינה אלא חזרה על התגלות ה' למשה בסנה (שמ' ג, א ואילך). הדבר בולט ביותר בהעתקה המילולית המכוונת של המצווה על נשילת הנעליים שאין בין הפקודה למשה לפקודה ליהושע כי אם תיבה אחת: "אדמת קדש" בשמ' ג, ה לעומת "קדש" ביהו' ה, טו.

מעשהו של יהושע בכידון במלחמת העי במצות ה': "ויאמר ה' אל יהושע נטה בכידון אשר בידך אל העי כי בידך אתגנה" (יהו' ת, יח) חוזר אל מעשהו של משה במלחמה בעמלק (שמ' יז, ח"ג). כאשר הרים משה את ידו במטה – הוא מטה האלוהים – היה ישראל מנצח. בתפילה אחרי המפלה בעי העלה יהושע את הנימוק של חילול שם ה' (ז, ז"ט). והרי זה מעין הנימוק שאמר משה לפני ה' שלא יכלה את העם אחרי שחטאו בעגל (שמ' לב, יא"ב) ואחרי חטא המרגלים (במ' יד, יג"טז).

יהושע כמצביא – כבר במלחמת עמלק (שמ' יז, ח"טז) הופיע יהושע כמצביא מנצח. התערבותו של האל במלחמה אינה ממעטת מתפקידו של יהושע ש'חלש' את עמלק לפי חרב. רמז לעתידו של יהושע כממשיכו של משה יש בפקודת ה': "כתב זאת זכרון בספר ושם באזני יהושע כי מזה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים" (שמ' יז, יד).

יהושע ההיסטורי – מכל האמור לעיל על דמותו של יהושע כבבואה של משה, מה נותר ליהושע ההיסטורי? הרבה קולמוסים נשתברו בנסיונות לשחזר את דמותו ה'אמיתית' של יהושע. אבל רק עובדת יסוד אחת עומדת איתנה בפני כל ערעור: יהושע היה דמות מרכזית במסורת העממית שגם הראתה את קברו בתמנת־חרס (תמנת סרח) שברומה של נחלת

יהושע במקומו של משה (א, א"ט)

וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת מֹשֶׁה עֶבֶד יְהוָה וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־יְהוֹשֻׁעַ בֶּן־נֹון א א
 מִשְׁרַת מֹשֶׁה לֵאמֹר: מֹשֶׁה עַבְדִּי מָת וְעַתָּה קוּם עֲבֹר אֶת־הַיַּרְדֵּן ב
 הַזֶּה אֹתָהּ וְכָל־הָעָם הַזֶּה אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לָהֶם לְבְנֵי
 יִשְׂרָאֵל: כָּל־מְקוֹם אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ כְּפָרְגְלֶכֶם בּוֹ לָכֶם נִתְּנוּ ג
 כָּאֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֶל־מֹשֶׁה: מִהַמְדְּבָר וְהַלְבֵנוֹן הַזֶּה וְעַד־הַנְּהַר ד
 הַגְּדוֹל נְהַר־פָּרַת כָּל אֶרֶץ הַחֲתִים וְעַד־הַיַּם הַגְּדוֹל מִבּוֹא הַשָּׁמֶשׁ
 יִהְיֶה גְבוּלְכֶם: לֹא־יִתְּיָצַב אִישׁ לִפְנֶיךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ כָּאֲשֶׁר הָיִיתִי ה
 עִם־מֹשֶׁה אֲהִיָּה עִמָּךְ לֹא אֶרְפֶּךָ וְלֹא אֶעֱזֹבְךָ: חֹזֵק וְאַמֵּץ כִּי אֹתָהּ ו
 תִּנְחִיל אֶת־הָעָם הַזֶּה אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבוֹתֶם
 לָתֵת לָהֶם: רַק חֹזֵק וְאַמֵּץ מְאֹד לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכָל־הַתּוֹרָה ו
 אֲשֶׁר צִוָּךְ מֹשֶׁה עַבְדִּי אֶל־תִּסּוּר מִמֶּנּוּ יְמִין וּשְׂמֹאל לְמַעַן
 תִּשְׁכָּל בְּכָל אֲשֶׁר תִּלְךָ: לֹא־יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ ח
 וְהִגִּיתָ בּוֹ יוֹמָם וּלְיָלֵה לְמַעַן תִּשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכָל־הַכְּתוּב בּוֹ כִּי־
 אַז תִּצְלִיחַ אֶת־דְּרָכְךָ וְאַז תִּשְׁכָּל: הֲלוֹא צִוִּיתִיךָ חֹזֵק וְאַמֵּץ ט
 אֶל־תַּעֲרֵץ וְאֶל־תַּחַת כִּי עִמָּךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תִּלְךָ:

תפקידה של הפרשה להציג את יהושע כיוורשו של משה וממלא מקומו. העמדתו של יהושע כמי שינחיל את העם את הארץ נאמרה כמה פעמים בספר דברים (א, לת; לא, ז"ת, יד, כג; לד, ט). עתה משנסתלק משה בא הכתוב להציב את יהושע על מקומו כמנהיג העם. עניין זה אינו מתבטא רק בקשרים ענייניים כגון מות משה והפקודה לעבור את הירדן (פס' א-ב), אלא גם בלשונות הכתוב. הפרשה כולה מעוגנת בלשונות של ספר דברים הקושרים את יהושע למשה. פס' ג-ה מביאים את לשון הכתוב בדב' יא, כד-כה בשינויי לשון מועטים. להבטחה ליהושע: "לא יתיצב איש לפניך כל ימי חיידך... לא ארפך ולא אעזבך" (פס' ה), השווה דב' לא, ח. למצווה " לעשות ככל התורה אשר צוך משה עבדי" (פס' ז), השווה דב' לא, ה. ואל "לא ימוש ספר התורה הזה מפִיךָ" (פס' ח), השווה דב' יז, יח-ט. לדברי החזיק "הלוא צויתך חזק ואמץ אל תערץ ואל תחת" (פס' ט), השווה דב' א, כא, כט; לא, ו. הפרשה מורכבת מפסוק של קישור המחבר את ספר יהושע לספר דברים (פס' א), פקודה

יהושע במקומו של משה (א, א-ט)

ליהושע לעבור את הירדן (פס' ב), והבטחה על ירושת הארץ (פס' ג-ד). ה'מבטיח ליהושע שלא יעזובנו, ההבטחה (פס' ה-ו, ט) מקיפה את ההוראה להתחזק ולשמור את התורה (פס' ז-ח). הפרישה, כמו הפרק כולו, מעטו של מתבר מהאסכולה המשנה-תורתית. היא מעוצבת בלשונות אופייניים לסגנון המשנה-תורתי.

[א] ויהי אחרי מות משה – מלים אלו קושרות את ספר יהושע לספר דברים, החותם במות משה; ובמלים כאלו ממש: "ויהי אחרי מות יהושע", פותח ספר שופטים (א, א). זו דרכו של הכתוב ליצור רצף סיפורי אחד, ממות משה ועד לתקופת השופטים. הרצף בולט ביותר בין דב' לד' ויהו' א; מה בדב' לד', ו קרוי משה "עבד ה'", אף כאן הוא קרוי כן. עבד ה' – התפיסה של משה כעבד ה' באה כבר בשמ' יד, לא: "ויאמינו בה' ובמשה עבדו", ובבמ' יב, זח: "עבדי משה". אבל הלשון "עבד ה'" מיוחד לסגנון המשנה-תורתי. בספר יהושע הוא מוסב על משה ארבע-עשרה פעמים (ועוד הוא נאמר על משה במל"ב יח, יב; דה"ב א, ג; כד, ו). מלבד זה הוא מוסב על יהושע כשהכתוב מבקש לציירו כיוורש למשה, וליצור את המסגרת ההיסטוריה של ראשית האומה. לפיכך כשם שבספר דברים נאמר על משה: "וימת שם משה עבד ה'" (לד, ה), כך נאמר גם על יהושע: "וימת יהושע בן נון עבד ה'" (יהו' כד, כט; הכתוב חוזר באותו לשון גם בשופ' ב, ח).

ויאמר ה' אל יהושע בן נון... לאמר – הדפוס: "ויאמר ה' אל... לאמר", מיוחד לספרות התורה כפתיחה לדברי ה' אל משה ואל אהרון (תכופות), וכיוצא בזה בשינוי מועט: "וידבר ה'... לאמר"; ושניהם מצינו אצל יהושע (ד, א, טו; כ, א). יהושע בן נון – בפרשת המרגלים (במ' יג, ח) נמסר שמו הושע (השווה גם דב' לב, מד), ואחר-כך מספר הכתוב: "ויקרא משה להושע בן נון יהושע" (במ' יג, טז). חז"ל דרשו את השם יהושע: "יהי יושיעך מעצת מרגלים" (סוטה לד, ע"ב). בדה"א ז, כז ואילך באה רשימת יחס סתומה של יהושע בן נון משבט אפרים.

משרת משה – יהושע מתואר כמשרתו של משה, בסיפור עלייתו של משה להר סיני (שמ' כד, יג), ובסיפור הרחקת אוהל מועד מהמתנה אחרי מעשה העגל (שם לג, יא). בסיפור אלדד ומידד קרוי יהושע במפורש "משרת משה" (במ' יא, כח). הלשון "משרת משה" מכוון לממשו של משה וחניכו, כמו שנאמר בשמ' לג, יא: "ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל". נער משרת מעין זה לאיש אלוהים מצינו עוד אצל אלישע, ושם מתחלפים תואריו משרת ונער (מל"ב ו, טו, יז), והוא כנראה גיחזי (השווה שם ד, יב; ה, כ).

[ב] משה עבדי – מעין הלשון שבבמ' יב, זח; ועיין לעיל על פס' א. משה עבדי מת ועתה קום עבד... אל הארץ וגו' – על משה נגזר שלא יעבור את הירדן אל הארץ אשר נשבע ה' לתת לבני ישראל (דב' א, לו; ג, כו; לא, ב; לד, ד ועוד), בגלל חטאו במי מריבה (במ' כ, יב; דב' לב, ג-ב). אבל יהושע יעביר את העם את הירדן (דב' א, לח; ג, כח; לא, ג, כג).

קום – משמש כאן כעין פועל-עוזר לפני פועל תנועה ופירושו התעורר לעשות דבר. השווה: "קום עלה העי" (יהו' ת, א), ועוד הרבה.

עבר את הירדן הזה – ובדב' לא, ב נאמר למשה: "לא תעבר את הירדן הזה".

רשימת היישובים וזיהוים

שם קרום	השם הערבי	השם העברי היום	נקודת הציון
אָבֵל בֵּית מַעֲכָה	אָבֵל אֶל־קֻמַח	תל אבל בית-מעכה	204/296
אָבֵל שְׁטִים רֵאָה הַשְּׁטִים			
אָדָם	תל אֶדְאָמִיָה		201/167
אָדְמָה	קָרְן חֲטִיץ	תל קרני-חטים	193/245
אָדְמִי הַנֶּקֶב	ח'רבת אֶתֵל (אֶדְאָמִיָה)	תל אָדְמִי	194/239
אָדְרוּ	אֶדְוֵהָ		212/266
אָדְרַעִי	דְרַעַא		253/224
אָדְרַעִי (נַפְתָּלִי)	עִיתְרוֹן ?		194/280
אָזוּר	יְאוּזֵר	אזור	131/159
אֲחֻלָּב, חֻלְבָּה, מַחְלָב	ח'רבת אל־מַחְאֻלָּב		172/303
אֵילוֹן	יְאֵלוּ		152/138
אֶכְזִיב	אֶזִּיב	תל אכזיב	159/272
אֶכְשָׁף	תל כִּיסָאן	תל כִּיסוֹן	164/253
אֵלְמַתָן	אֵמַתָן		165/177
אֵלְתָקָה	תל אֶשְׁלֵאֲהִי?	תל שֶׁלֶף	128/144
אֲנַחֲרַת	תל אל־מַח'רַח'ש	תל רַכְשׁ	194/228
אָפֶק (אֶשֶׁר)	תל כְּרַדְאָנָה	תל אֶפֶק	160/250
אָפֶק (שֶׁרוֹן)	רֵאֵס אֶל־עֵין	תל אֶפֶק (אֶנְטִיפֶטְרִיס)	143/169
אָפֶק (לִבְנוֹן)	ח'רבת עֶפְקָא		231/382
אָפֶקָה	ח'רבת אל־חַדְב		155/098
	ח'רבת אל מַרְאגִים		153/100
אָרוּמָה	ח'רבת אל־עֶרְמָה		180/172
אֶשְׁדוּד	אֶסְדוּד	תל אשדוד	118/129
אֶשְׁקֵלוֹן	תל אל־חַצְרָה (עֶסְקֵלָאן)	תל אשקלון	107/118
אֶשְׁתָּאוּל	אֶשְׁוַע	אשתאול	150/132
	ח'רבת דִיר שֶׁבִיב	חורבת שובב	148/133
אֶשְׁתִּמוּעַ	אֶסְמוּעַ	אשתמוע	156/089
בְּאֵרוֹת (בְּנִימִין)	ח'רבת אל־בוּרְג'		167/136
	ח'רבת אל־בִיאר	חורבת הבארות	169/137
בְּאֵרוֹת (יֵשׁשְׁכָר)	ח'רבת אל־בִירָה		197/223
בְּאֵר־שֶׁבַע	בִיר אֶסְבַּע	באר שבע	130/072
בְּטָן	תל פֶאר	תל פֶאר	160/241
בְּטָנִים	ח'רבת בְּטָנָה		217/254
בֵּית אֵל	בֵּיתִין		173/148
בֵּית אֵל (בְּנַגֵּב)	תל אֶם־בֵּיתִין		138/076
בֵּית בְּעַל־מַעוֹן	מַאעִין		219/121
בֵּית גּוֹבְרִין	בֵּית ג'וֹבְרִין	בית גוברין	140/112
בֵּית דָּגוֹן	בֵּית דָּג'וֹן		134/156
בֵּית־הַיְשִׁימוֹת	תל אל־עִי'מָה,		
	תל אל־עִי'מָה		208/132
בֵּית הַנֶּקֶם	ח'רבת צֵאלָח	רמת-רחל	170/127
בֵּית הַעֶמֶק	תל מִימָאס	תל בית-העמק	164/263

רשימת היישובים וזיהוים

שם קדום	השם הערבי	השם העברי היום	נקודת הציון
בֵּית הָעֶרְבָה	עין אל-ערבה?		197/139
בֵּית הָרָם	תל אכתנו		214/136
בֵּית חָגְלָה	עין חג'לה?		198/137
בֵּית חֲרוֹן מַחְתָּוֶן	בית עור א-חתא		158/144
בֵּית חֲרוֹן עֲלִיּוֹן	בית עור אל-פוקה		161/143
בֵּית לָחֶם (וזבולון)	בית לחם	בית-לחם הגלילית	168/237
בֵּית לָחֶם (יהודה)	בית לחם	בית לחם	169/123
בֵּית נְמֹרָה	תל אל-בלבל		210/146
בֵּית עֲנֹת	ח'רבת בית ענון		162/107
בֵּית עֲנַת	צפד אל-בטיח'?		190/289
בֵּית פְּעוֹר	ח'רבת עיון מוסא		221/132
בֵּית צוּר	ח'רבת א-טביקה		159/110
בֵּיתָר	ח'רבת אל-יהוד		162/126
בֵּית שְׁאָן	תל אל-הצן	תל בית-שאן	197/212
בֵּית שְׁמֶשׁ (יהודה)	תל א-רמ'לה	תל בית-שמש	147/128
בֵּית שְׁמֶשׁ (יששכר)	אל-עבידה	תל עובדיה	202/232
בֵּית שְׁמֶשׁ (נפתלי)	תל א-רניסא?	תל ראש	181/271
בֵּית מְפוּחַ	מפוח		154/105
בְּנֵי-בְרִיק	ח'ר'יה (אבן אברק)	חורבת בני-ברק	133/160
בְּעַל גֹּד	בעל בר?		261/379
בְּעֵלָה רֵאחַ קְרִית יַעֲרִים			
בְּעַל מְעוֹן רֵאחַ בֵּית בְּעַל מְעוֹן			
בְּעַלְת	אל-מ'ארא?		129/138
בְּרִיָּת	ח'רבת ביר זית		168/152
בְּתוּל רֵאחַ בֵּית-אֵל (בנגב)			
גְּבֵל	ג'ביל		210/391
גְּבַע (בנימין)	ג'בע		175/140
גְּבַע (הר אפרים)	ח'רבת א-תל		174/158
גְּבַעוֹן	אל-ג'ב		167/139
גְּבַתוֹן	תל מלאַת	תל גבתון, תל מלואת	137/140
גְּדוֹר	ח'רבת ג'דור		158/115
גְּדֵר	אם-קיס		213/229
גּוֹלָן	סחם אל-ג'ולן?		238/243
גֹּנֹר	תל ג'נ'ר (אבו שוש'ה)	תל גזר	142/140
גְּלוֹת	ביר אל-עלקה		150/096
גַּת (פלשתים)	תל א-צאפי	תל צפית	135/123
גַּת הַחֲפָר	ח'רבת א-ר'ע	תל גת-חפר	180/238
גַּת-רְמוֹן	תל ג'דישה?	תל ג'דיסה	132/166
דָּאָר	ח'רבת אל-ברג' (שנטורה)	תל דור	142/224
דְּבִיר, קְרִית-סֶפֶר	ח'רבת רבוד		151/093
דְּבָרַת	ד'בור'יה		185/233
דִּיבּוֹן	ד'באן		224/101
דִּן רֵאחַ לִישׁ, דִּן			